

HUMKA I. NA PRODOLU U GOTOVUŠI — REVIZIJA HRONOLOGIJE

Junu 1964. godine Republički zavod za zaštitu spomenika kulture SR. Crne Gore i Zavičajni muzej iz Pljevalja izveli su iskopavanje jednog tumula u Gotovuši. Rezultate istraživanja objavio je nešto kasnije Čedomir Marković¹. Nalazi su dosta raznovrsni, a ne manje vrijedni su i podaci o konstrukciji tumula, oblicima grobova i o pogrebnom ritusu. Radi se, osim toga, o veoma stručno izvedenom iskopavanju, sa dobrom i preciznom dokumentacijom, i to na jednom području koje je do sada veoma malo istraživano, što samo povećava važnost učinjenih konstatacija. Upravo zbog toga vrijedi pokušati da se ponovo ispita hronologija ovog objekta, koja je po mom mišljenju, u jednom bitnom pitanju sporna.

Nekropola na lokalitetu Prodô kraj sela Gotovuše (Pljevlja) sastojala se, kako izgleda, od 7 tumula od kojih su tri već ranije bila uništena. Od očuvanih tumula jedan je dosta velik (prečnika do 20 m, visine oko 3 m), dok su ostali nešto manji. Jedan od tih tumula (označen u izvještaju Č. Markovića kao »humka I«) istražen je u cjelini. Osnovni podaci su:

1. Tumulus je elipsaste osnove (14,20 x 13,40 m), visine u centru 2,17 m; osnovna masa nasipa sastoji se od zemlje i kamena.

2. U sredini tumula na prvobitnom tlu otkriven je centralni, svakako najstariji grob u ovom tumulu. Grobnica se sastoji od odra izgrađenog od manjih kamenih ploča; odar je imao oblik nepravilnog petougona, dimenzija cca 1,10 x 0,90 m. Na odru su nađeni ostaci kostura *dviju odraslih* individua (položaj tijela nije utvrđen). Priloga (darova) nije bilo, a kosturi su bili prekriveni tankim slojem žućkaste zemlje.

3. Iznad centralnog groba konstatovan je sloj sitnog lomljenog kamena, snažno infiltriran drvetom, i tragovima izgorjelih (životinjskih ?) kostiju. Taj sloj je tvorio nisku kalotu, visine 0,37 m, prečnika 4,30 m, a bio je pokriven slojem krupnijeg kamena, čijim je polaganjem zapravo bila dovršena centralna grobna konstrukcija.

4. U nasip tumula je kasnije ukopano još šest grobova, od kojih je jedan (grob br. 1 u izvještaju Č. Mirkovića) srednjovjekovni, dok ostalih pet pripada praistorijskom dobu (T. I).

5. Naknadno ukopane praistorijske grobnice imaju kamene konstrukcije, i to grobovi 2, 3, 4 i 5 pravougaone, sa dimenzijama koje se kreću od 2,30 x 1,18 pa do 5,00 x 2,00; konstrukcija groba br. 6 je ovalna, a dimenzije su mu znatno manje (cca 1,60 x 1 m).

6. U grobovima br. 2, 4, 5, i 6 nađeni su ostaci skeleta (u grobu br. 4, koji je najveći, tri, u ostalim je po jedan), dok su u grobu br. 3 nađene, sitne izgorjele kosti, s garom i pepelom, prekrivene slojem žute zemlje i pokrovom od kamena.

7. Grobovi br. 3, 4, 5 i 6 sadržavali su karakteristične keramičke, odnosno metalne priloge (nakit i oružje), što omogućuje dosta pouzdanu dataciju.

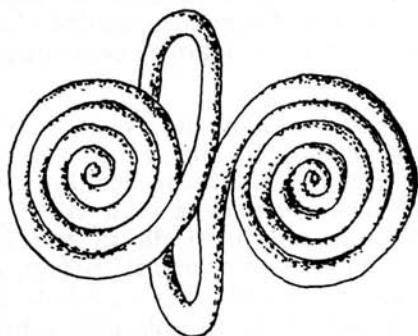
Po mišljenju Č. Markovića,² grobovi br. 3, 4 i 5 pripadaju prelazu iz starijeg u mlade željezno doba po glasinačkoj hronologiji, što bi značilo vremenu oko 500-te godine stare ere; na osnovu oblika grobne konstrukcije i položaja u tumulu istom vremenu pripisan je i grob br. 2. Uzimajući kao odlučujuće pokazatelje tip grobnih konstrukcija i međusobni odnos grobova, Č. Marković je zaključio da i tumulus u cjelini pripada navedenom vremenu, drugim riječima da i centralni grob (7), kao i grob br. 6, pripadaju istoj hronološkoj fazi kao i grobovi br. 3, 4 i 5.

Č. Marković je posve pravilno konstatovao da se grobovi ovog tumula po načinu sahranjivanja i vrsti grobnih konstrukcija, a isto tako i po tipološkim odlikama priloga, veoma blisko vežu za glasinačko područje, ali da postoje i dobre analogije u pravcu juga i jugoistoka (Orlova Čuka kod Štipa), naročito u pogledu specifičnog ritusa zapaženog u grobu br. 3. Ovdje bi trebalo dodati da su grobnice koje po svom obliku i dimenzijama, pa i položaju priloga odgovaraju inhumaciji, ali sadrže ostatke spaljenih pokojnika, konstatovane i u tumulima u Širokom (Kosovo), iz nešto ranije faze starijeg željeznog doba³. To ne mora biti odlučujuće za datiranje groba br. 3 (čini mi se vjerovatnijim da je taj grob istovremen grobovima br. 2, 4 i 5), ali ova podudarnost ukazuje, možda, na pravac iz kojeg na glasinačko područje stižu impulsi za prelaz na jedan novi ritus — spaljivanje⁴.

Takođe je sasvim na mjestu zapažanje Č. Markovića da — i pored postojanja nekih tipološki starijih, arhaičnih objekata — u oblicima nakita preovlađuju mlade forme. Ipak, moram reći da nema ni dovoljno elemenata koji bi opravdali suviše kasnu dataciju; vrijeme od sredine pa do posljednjih decenija 6. stoljeća čini mi se da je *najvjerovatniji hronološki okvir za grobove br. 3, 4 i 5*, a po svoj prilici i za grob br. 2 (čija se grobna konstrukcija u svim pojedinostima s njima podudara).

Drugačije stoji stvar sa grobovima br. 6 i br. 7 (centralni grob). Ocjenjujući da je u pitanju rodovski tumulus centralnog tipa (s jednim, prvobitnim, grobom u sredini i sa sukcesivnim sahranama čla-

nova roda na periferiji) — za što zaista ima dobrih analogija na glasináčkom području — Č. Marković je zaključio da i centralni grob u ovom tumulu pripada željeznom dobu. To ga je, zatim, navelo da i grob br. 6 datira u željezno doba, mada su u tom grobu nađene dvije bronzane narukvice tipične za srednje bronzano doba (sl. 1). Uviđajući tu teškoću, Č. Marković je pojavu ovih naruk-

Sl. 1. Dječja narukvica iz groba br. 6 (po Č. Markoviću)

vica objasnio »veoma dugom tradicijom«, a svoje datiranje groba br. 6 u željezno doba pokušao potkrijepiti i tvrđenjem da je »grob 6 svakako mlađi od centralnog groba, ali ne i stariji od ostalih grobova«, što bi potvrđivala njegova dubina, (jednaka dubini grobova br. 4 i 5), kao i obliku grobne konstrukcije⁵.

Od tih tvrđenja tačno je jedino ono da je grob br. 6 mlađi od centralnog groba. Ostala se ne mogu održati. Prije svega, relativna dubina *sekundarnih* grobova u jednom tumulu od malog je značaja za hronologiju, ako ne postoje drugi, značajniji stratigrafski pokazatelji. Drugo, konstrukcija groba br. 6 *nije potpuno ista* kao kod pouzdano mlađih grobova br. 3, 4 i 5. Grobnica br. 6 je mnogo manjih dimenzija i ovalnog oblika, dok su grobnice br. 2, 3, 4 i 5 znatno veće i pravougaone. Osim toga, slične kamene konstrukcije pojedinačnih grobova u tumulima poznate su i u toku ranog, a naročito u srednje bronzano doba u jednoj široj oblasti s obje strane Drine⁶. Najzad, posve je nevjerovatno da bi se jedan veoma karakterističan tip nakita (kakve su pomenute narukvice iz groba br. 6), proizvođen i upotrebljavan na širokom podunavsko-srednjoevropskom prostoru približno u trećoj četvrtini drugog milenija stare ere⁷ — u ovom dijelu Balkana proizvodio i nosio punih osam ili devet stoljeća kasnije. Istina je da u okviru glasináčke kulture željeznog doba postoji dosta izražena crta konzervativizma, što je u više navrata istaknuto⁸, no i to ima svoju mjeru. Pojedini tipovi ili varijante glasináčkog nakita željeznog doba traju ponekad dosta dugo, no tu se po pravilu radi o autohtonim, domaćim formama koje su, kao karakterističan dio nošnje, ostajale duže nepromijenjene, ili su vrlo sporo evoluirale. Ali, i u tim slučajevima u pitanju je trajanje od najviše dva stoljeća, rijetko koju deceniju duže⁹. Osim toga, treba uzeti u obzir činjenicu da je u srednje bron-

zano doba oblast u kojoj će se razviti glasilačka kultura bila u velikoj mjeri zavisna od podunavsko-karpatških proizvođačkih centara: gotovo svi oblici nakita iz grobova tog doba ili su import iz tih centara ili predmeti načinjeni po uzoru na uvezene tipove, bez značajnih izmjena¹⁰. Takav je slučaj i sa narukvicama iz groba br. 6 u ovom tumulu, pa nema nikakvog razloga da se datiraju drugačije nego u krajevima iz kojih su potekle — najšire uzeto između 1500 — 1200. godine st. ere. Problem u suštini nije u dataciji groba br. 6, već u pogrešnoj procjeni starosti centralnog groba (grob br. 7) u ovom tumulu.

Taj grob bio je izrađen, kako je rečeno, u obliku odra od kamenih ploča, ovalnog oblika, dimenzija 1,10 x 0,90 m. Već to ukazuje da se on po konstrukciji *prilično razlikuje* od grobova br. 2, 3, 4 i 5. Na tom malom odru nađene su kosti dviju odraslih osoba, na osnovu čega se može zaključiti da su pokojnici sahranjeni u *zgrčenom položaju*, a to je u ovoj oblasti pojava karakteristična za rano i srednje bronzano doba, ali ne i za mlađe periode¹¹. U grobu nije bilo nikakvih priloga, mada su pokojnici sahranjeni s osobitom pažnjom, o čemu govori i sloj sa ugljenisanim drvetom i izgorjelim (vjerovatno životinjskim) kostima na površini od oko 15 m² iznad groba, kao i veličina samog tumula koji je zatim preko te male humke bio podignut. Siromaštvo, ili potpuni nedostatak priloga, čak i u centralnim grobovima, upravo je karakteristično za starije periode — rane i srednje periode — rano i srednje bronzano doba ove oblasti. U isto to vrijeme spadaju prvi primjeri takve konstrukcije tumula kod koje se iznad osnovnog (prvobitnog) groba najprije podigne jedna manja humka i obave određeni obredi, a tek zatim nasipa osnovna masa tumula. Najzad, pažljivije posmatranje plana koji donosi Č. Marković (T. I.), ukazuje na određenu, bližu vezu groba br. 6 sa centralnim grobom: on je svojom dužom osom postavljen radijalno u odnosu na centar tumula, nedaleko od centralnog groba, ali ipak na distanci, tako da ne zadire u žrtveni sloj i u kameni plašt kojim je prekriven centralni grob. Ove, na izgled sitne, pojedinosti nisu bez značaja kako za procjenu stratigrafije i hronologije ovog tumula tako i u jednom širem kontekstu¹².

Ostali praistorijski grobovi u ovom tumulu (br. 2, 3, 4 i 5) ukopani su nasumice, bez određenog odnosa prema centralnom grobu, ali su međusobno povezani tipom konstrukcije i vrstama priloga.

Sve to navodi na zaključak da i centralni grob (grob br. 7) u ovom tumulu treba datirati na osnovu groba br. 6. Oba pripadaju, vrlo vjerovatno, *srednjem bronzanom dobu*, pri čemu je grob 7, razumije se, nešto stariji. U toku šestog stoljeća stare ere bio je ovaj tumulus ponovo upotrijebljen za sahranjivanje. Takva reutilizacija starijih grobnih humki bila je i na susjednom, glasilačkom području uobičajena, naročito u željezno doba¹³.

NAPOMENE:

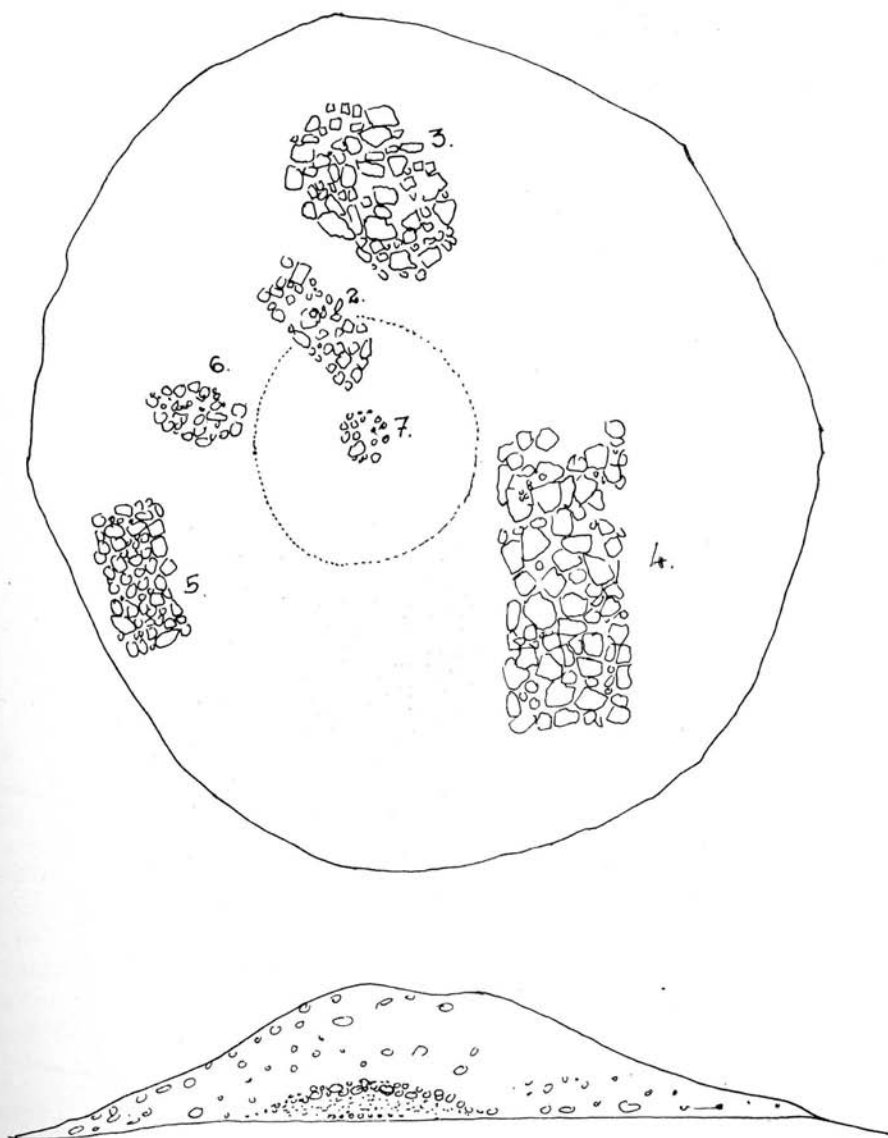
- 1 Č. MARKOVIĆ, Ilirska humka u Gotovuši, Starine Crne Gore III—IV, Cetinje 1965/66, str. 215 i d; o ovom nalazu referisao je isti autor i na VII kongresu arheologa Jugoslavije u Hercegovnom (Materijali IV, Beograd 1967, str. 55—59).
- 2 O. c., str. 224; up. i A. BENAC — B. ČOVIĆ, Glasinac II, Sarajevo 1957, str. 48—49, 58.
- 3 O. c., str. 223—224; up. i N. SLAVKOVIĆ — ĐURIĆ, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije, sv. IX, Priština 1964, str. 537 id.
- 4 B. ČOVIĆ, Pogrebni običaji, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, N. S., sv. XVIII (1963), str. 57—58.
- 5 O. c., str. 221.
- 6 Up. M. GARAŠANIN, Praistorija na tlu Srbije I, Beograd 1967, str. 256, 333; M. KOSORIĆ — D. KRSTIĆ, Iskopavanje praistorijskih humki u Pađinama i Roćeviću, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. VIII, Tuzla 1970, str. 32 i IX, Tuzla 1972, str. 23—24.
- 7 Up. I. BONA, Chronologie der Hortfunde von Koszider Typus, Acta archaeologica Acad. sc. Hung. 9 (1958), S. 219; W. TORBRÜGGE, Die Bronzezeit in Bayern, 40. Bericht der RGK, Berlin 1960, s. 38—40; Ks. VINSKI — GASPARINI, Kulturna polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, Zadar 1973, str. 31; B. JOVANOVIĆ, Podunavska industrija bronzne i ostava iz Topolnice, Stariinar N. S. knj. XXI, Beograd 1970, str. 7 i d. (primjeri vrlo bliski ovim iz groba br. 6 u našem tumulu — sl. 8, 9 itd.; ostava pripada vremenu oko 1.200 g. st. e.).
- 8 Up. A. BENAC — B. ČOVIĆ, Glasinac II, str. 55 id.
- 9 Kao karakterističan primjer mogu se navesti upravo pojasne kopče s laticama na obodu, kakve su nađene u tumulu o kojem je ovdje riječ (sl. 23 i 28 u radu Č. Markovića); one se na Glasincu pojavljuju već veoma rano u 7. stoljeću (up. Glasinac II, T. VI, 7) i traju do u drugu polovinu 6. stoljeća, ali ih kasnije nema; sličan je slučaj i sa tzv. kolutastim ili pločastim fibulama (up. Glasinac II, T. V, 5—6) koje nastaju još u drugoj polovini 6. stoljeća (up. Glasinac II, T. V, 5—6) koje nastaju još u drugoj polovini 6. stoljeća, ali ih kasnije nema; sličan je slučaj i sa tzv. kolutastim ili pločastim fibulama (up. Glasinac II, T. V, 5—6) koje nastaju još u drugoj polovini osmog i traju duboko u šesto stoljeće itd.
- 10 Up. A. BENAC — B. ČOVIĆ, Glasinac I, Sarajevo 1956, str. 26—28); M. GARAŠANIN, o. c. str. 367—369, 389.
- 11 M. GARAŠANIN, o. c. str. 257, 363; M. KOSORIĆ — D. KRSTIĆ, o. c. Članci i građa IX, str. 24.
- 12 U gore citiranom djelu M. GARAŠANINA (posebno str. 254—261 i 361—367) dati su iscrpni podaci o tumulima ovih perioda u zapadnoj Srbiji i ukazano na analogije u istočnoj Bosni; ja bih posebno podvukao zapažanja o postojanju tzv. jezgra humke nad centralnim grobom u rano (str. 256), a zatim i u srednje bronzano doba (str. 356); ta pojava je, mada kao izuzetak, zabilježena i u jednom od tumula nekropole Jezero (Pađine, Zvornik), koja pripada kasnijim fazama srednjeg i početku kasnog bronzanog doba (Članci i građa IX, str. 13).
- 13 B. ČOVIĆ, o. c. str. 51; nešto detaljnije o tome u radu istog autora u Godišnjaku Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. XI (9), Sarajevo, 1973, str. 33—34, brojni primjeri uočljivi su i iz kataloga Glasinac I i II.

**GRABHÜGEL I IN PRODOL (GOTOVUŠA) — ÜBERPRÜFUNG DER
CHRONOLOGIE**

In der Abhandlung wurde eine Revision der Chronologie des Grabhügels, der auf der Lokalität Prodol im Dorf Gotovuša unweit von Pljevlja (im Norden von Montenegro) ausgegraben wurde, gegeben. Nach der Meinung des Autors kann das zentrale Doppelgrab in diesem Grabhügel (Grab Nr. 7) nicht der Eisenzeit angehören, wie es Č. Marković,¹ voraussetzte, sondern es müsste auf Grund des etwas jüngeren Grabes Nr. 6 datiert werden. In diesem Grab hat man 2 bronzene Armbänder (Abb. 1), gefunden, die der mittleren Bronzezeit oder spätestens dem Anfang der späten Bronzezeit (Brz. B — D) angehören. Demnach kann das Zentralgrab nur älter als das Grab Nr. 6 sein, obwohl es allem Anschein nach derselben Periode angehört.

Die Gräber Nr. 2, 3, 4 und 5 sind Nachbestattungen aus der Eisenzeit (Mitte oder zweite Hälfte des 6. Jahrhunderts v. u. Z.).

Tabla I

Osnova i presjek humke (po Ć. Markoviću)